

פערים סוציו-אקונומיים בין מזרחים ואשכנזים, *1995 – 1975

ינון כהן**

רקע

במאי 1948 מנה היישוב היהודי במדינת ישראל כשש מאות אלף נפש, רובם ילידי אירופה. בשלוש וחצי השנים הבאות הובאו ארצה כשבע מאות אלף יהודים, כמחציתם ילידי אירופה, שארית הפליטה משואת היהודים, ומחציתם יהודים מארצות האיסלם, בעיקר באסיה. ב־1954 התחדשה הבאת היהודים לישראל, אם כי בקצב מואט יותר. בעשרים וחמש השנים הבאות (1954–1979) הגיעו עוד כשמונה מאות אלף יהודים לישראל, קצת יותר ממחציתם ילידי אסיה ובעיקר אפריקה, והשאר ילידי אירופה ואמריקה.¹

השתלבותם הכלכלית, החברתית והתרבותית של העולים האשכנזיים היתה מושלמת. בתוך עשר עד חמש־עשרה שנים מיום הגיעם ארצה היו השכלתם, שכרם ומעמדם המקצועי דומים לאלה של הישראלים הוותיקים, ילידי הארץ או העולים האשכנזיים שהגיעו ארצה לפני 1948 (Boyd, Featherman and Matras, 1980). לא כן כאשר לעולים המזרחיים, ילידי אסיה ואפריקה, שלא הצליחו להדביק את הפערים הסוציו-אקונומיים בינם לבין הוותיקים. בניגוד לחברות הגירה אחרות (ארצות־הברית, קנדה, אוסטרליה), שרוב קבוצות המהגרים הלבנות הגיעו בהן להישגים שווים לאלה של האוכלוסייה המקומית בתוך זמן קצר יחסית (Simon, 1989; Chiswick, 1978), לא הצליחו העולים המזרחיים, הן אלה שהגיעו בעלייה ההמונית של 1948–1951 והן אלה שהגיעו בשנות החמישים והשישים, להגיע לרמות ההשכלה והשכר של האוכלוסייה הוותיקה ושל האשכנזים.

קיומם של פערים סוציו-אקונומיים בקרב בני הדור הראשון (העולים עצמם) לא נתפס כבעייתי מבחינה תיאורטית, אולי משום שהיה ניתן להסביר אותם כנובעים, לפחות בחלקם, מאופי המדינות מהן הגיעו המזרחים: מדינות מסורתיות, שרמת ההתפתחות הכלכלית בהן נמוכה מזו הקיימת בישראל או במדינות אירופה וארצות־הברית, מהן הגיעו האשכנזים (אייזנשטדט, 1967; סמיונוב ולרנטל, 1993). ברם, שעתוקם של הפערים הסוציו-אקונומיים בקרב בני הדור השני (בני העולים שנולדו בישראל או אלה שהגיעו ארצה כילדים) קשה יותר להסברה. אלה גדלו והתבגרו בכור־ההיתוך הישראלי, למדו במערכת החינוך הישראלית, ולפי הניסיון של בני הדור השני במדינות הגירה אחרות

* המחקר מומן בחלקו על־ידי מכון גולדה מאיר לחקר עבודה ורווחה, במסגרתו פורסם ב־1995 (בשיתוף עם יצחק הברפלד) דו"ח מחקר מס' 80, שמאמר זה מתבסס עליו. ברצוני להודות ליצחק הברפלד, רני טלמור ונח לוי־אפשטיין על הערותיהם, וליסמין אלקלעי, קארין אמית וסיגל שלח על עבודתן המצוינת כעוזרות מחקר.

** החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה והחוג ללימודי עבודה, אוניברסיטת תל־אביב.

1. מכיוון שהמחקר עוסק בבני הדור השני, עולי שנות השמונים והתשעים אינם מענייניו של מחקר זה.

(Carliner, 1980; Simon, 1989) היו אמורים לסגור לגמרי, או לפחות לצמצם בצורה משמעותית, את הפערים הסוציו-אקונומיים בינם לבין האשכנזים.

אין בכוונתי לסקור כאן את כל המחקרים שתיעדו את קיום הפערים ו/או הציעו הסברים מקרו-סוציולוגיים לקיומם בדור הראשון והשני (ראו, למשל, אייזנשטדט, 1967, 1985; בן רפאל, 1982, 1985; סבירסקי, 1981; פרס, 1977; Smootha, 1978; Ben Porat, 1989). לענייננו חשובים במיוחד מחקרים אמפיריים שהתמקדו בהתפתחות פערי ההשכלה והשכר בקרב בני הדור השני. מחקרים כאלו נערכו על-ידי חוקרים מדיסציפלינות שונות – סוציולוגים, דמוגרפים וכלכלנים (Schmeltz, DellaPergula and Avner, 1991; Smootha and Kraus, 1985; Haberfeld, 1993; Cohen and Haberfeld, 1998; יצחקי, 1986; אמיר, 1987; מארק, 1987; נהון, 1987; סמיונוב ולרנטל, 1993). מחקרים אלה שונים לא רק בדיסציפלינה של החוקר, אלא גם במתודולוגיה ובנתונים בהם נעשה שימוש. למרות זאת, מצאו רוב המחקרים שהפערים הסוציו-אקונומיים בין המזרחים לאשכנזים בדור השני דומים לפערים בדור הראשון. לשון אחר, למרות הציפייה לצמצום פערי ההשכלה והשכר בקרב בני העולים, ממצאי המחקרים, בעיקר אלה של נהון, אמיר, מארק והברפלד, מלמדים שהפערים בקרב הבנים אינם קטנים, ולעיתים אף גדולים יותר מאשר הפערים בקרב בני הדור הראשון.

באשר למגמות בפערים בקרב בני הדור השני, נמצא שפערי ההשכלה והשכר בין מזרחים לאשכנזים לא פחתו באופן משמעותי בין שנות השבעים לשנות השמונים, וחלק מהמחקרים אף מצא שפערי ההכנסה התרחבו בתקופה זו (מארק, 1994). בישראל, כבמדינות מפותחות אחרות, רכישת השכלה היא המסלול המרכזי דרכו העובדים אמורים להשיג משרות רמות, שיוקרה מקצועית – וחשוב יותר, שכר גבוה – בצידן. לפיכך, כשלון המזרחים בני הדור השני בסגירת פער ההשכלה, במיוחד האוניברסיטאית, נהפך להסבר המרכזי לשימור פערי השכר בין הקבוצות. מכך נובע שמערכת החינוך וההשכלה הגבוהה, ולא שוק העבודה, היא האחראית לפערי השכר בין מזרחים ואשכנזים בני הדור השני. אכן, רוב המחקרים ציינו שהשכלה היא הגורם המרכזי הגורם לשימור פערי השכר, ואף זיהו מנגנונים ממוסדים של אפליה "בלתי-ישירה"² במערכת החינוך כלפי מזרחים לעומת זאת, לא מצאו המחקרים התייחסות שונה של שוק העבודה עצמו כלפי עובדים מזרחיים ואשכנזיים, תופעה הקרויה "אפליה ישירה" בספרות הכלכלית והסוציולוגית. במילים אחרות, מזרחים קיבלו שכר זהה לזה של אשכנזים בעלי תכונות רלוונטיות דומות, כגון השכלה, גיל ושאר תכונות מדידות הקובעות פרויזן בעבודה, כהיצע של שעות עבודה.

בהינתן שפערי השכלה, ובמיוחד פערים בהשכלה גבוהה, זוהו כשורש הבעיה, התמקדו מחקרים רבים בסיבות להצלחה היחסית של האשכנזים לעומת כשלון המזרחים ברכישת השכלה גבוהה. חלק מהמחקרים עסקו ברמתם הנמוכה יחסית של בתי-הספר בשכונות ובעיירות מזרחיות (Ayalon, 1994); אחרים הדגישו את ההסללה במערכת החינוך, המתעלת מזרחים רבים לחינוך מקצועי טרמינלי, שאינו מאפשר השגת תעודת-בגרות – תנאי הכרחי להשכלה אקדמית (Shavit, 1984, 1990; סבירסקי, 1990). מארק (1994)

2. אפליה "בלתי-ישירה" אינה מתרחשת בשוק העבודה, אלא בתחומי חיים אחרים (כגון חינוך). המשפיעים על סיכויי ההצלחה בשוק העבודה.

הוסיפה שלמזרחים ולאשכנזים יש העדפות שונות בתחום ההשכלה. אשכנזים נוטים, כך היא טוענת על-סמך סקרי הוצאות המשפחה, להשקיע יותר בחינוך מאשר מזרחים בעלי הכנסה זהה.

ממצא נוסף העולה ממחקרים קודמים שהתמקדו בדור השני הוא שהפערים בקרב הגברים גדולים מהפערים בקרב הנשים (סמיונוב ולרנטל, Schmeltz et al., 1993). לשון אחר, הפער הממוצע בהשכלה ובשכר בין נשים מזרחיות לאשכנזיות קטן מהפער המקביל בין אחיהן הגברים. קרוב לוודאי שממצא זה, לפחות באשר לשכר, נובע מאפלייתן של כלל הנשים העובדות בישראל לעומת גברים בעלי נתונים רלוונטיים דומים (הברפלד, 1990; Cohen and Haberfeld, 1998).

לסיכום, המחקר האמפירי הקיים, שהסתמך ברובו על נתונים משנות השמונים המוקדמות (למעט מארק, שניתחה נתונים מסוף שנות השמונים), הגיע לארבע מסקנות באשר לפערי השכלה ושכר בקרב בני הדור השני: ראשית, הפערים בדור השני אינם קטנים מהפערים בדור הראשון; שנית, הפערים בקרב בני הדור השני לא קטנו בשנות השמונים לעומת שנות השבעים. שלישית, פער ההשכלה הוא הגורם המרכזי לפערי השכר בין מזרחים לאשכנזים; ולבסוף, הפערים העדתיים בקרב נשים קטנים מאשר בקרב הגברים.

חשוב לציין שמחקרי שנות השמונים לא עשו כמעט שימוש במחקרי אורך או בניתוח שנתוני לידה סינתטיים.³ בדרך-כלל דווחו הפערים בנקודת-זמן אחת, והממצאים הושו למחקרים שנעשו בעבר, שהתבססו לעיתים על קובצי נתונים ומדגמים שונים. זאת ועוד, רוב המחקרים התבססו על נתוני מפקד האוכלוסין 1983. בשנה זו היו בני הדור השני צעירים מכדי שיהיה אפשר להתייחס להישגיהם הסוציו-אקונומיים, במיוחד לשכר, כמייצגים את מעמדם ה"אמיתי" בחברה ובכלכלה הישראלית.

מאמר זה מנתח נתונים מ-1975, 1982, 1992 ו-1995, במטרה לענות על השאלות הבאות: האם המגמה של אי-סגירת הפערים שהתגלתה באשר לשנות השמונים המוקדמות נמשכת בשנות התשעים? במילים אחרות, האם פערי ההשכלה והשכר קטנו או גדלו בעשר עד חמש-עשרה השנים האחרונות, כאשר הגיעו בני הדור השני לשנות השלושים והארבעים לחייהם? האם השכלה היא עדיין ההסבר המרכזי לפערי ההכנסה בין מזרחים לאשכנזים? האם ניתוח שנתוני לידה סינתטיים מלמד על מגמות שנעלמו ממחקרים קודמים? האם קיימים גורמים נוספים האחראים לפערי השכר בין הקבוצות? אם-כן, מהם, וכיצד השפיעו על התפתחות הפערים? לבסוף, האם ייתכן שקיימת אפליה ישירה בשוק העבודה כלפי עובדים מזרחיים? שאלות אלה יידונו בעמודים הבאים.

נתונים ומשתנים

הנתונים ששימשו למחקר זה נלקחו מסקרי הכנסות הנערכים אחת לשנה על-ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (הלמ"ס) למן 1965, כתוספת לסקרי כוח-אדם. סקרים אלה הינם מדגמיים, והם מקיפים כשלושת אלפים משקי-בית ביישובים בני יותר מאלפיים

3. להסבר מונח זה, ראו הערה 8.

נפש. מכיוון שנתוני הכנסה מעבודה קיימים רק לגבי שכירים, יוגבל המחקר לאוכלוסיית השכירים העובדים, בני 25–54 (לא רבים מקרב בני הדור השני הם בני יותר מחמישים שנה, גם לא ב־1995). כמו־כן יוגבל המחקר לגברים יהודיים, וזאת על־מנת למקד את הדיון בפערים העדתיים בקבוצות ששיעורי השתתפותן בכוח העבודה דומים, ושאינן סובלות מתהליכי אפליה ג'נדריאליים (כלפי נשים) ולאומיים (כלפי ערבים). בקיצור, בכל אחת מארבע השנים, הניתוחים כוללים שכירים יהודיים בני 25–54 ילידי הארץ, או כאלה שעלו לפני גיל חמש־עשרה (ועל כן למדו בארץ). נשים, ערבים, עצמאים, חברי קיבוצים, מושבים ויישובים קטנים אחרים, עולים שהגיעו ארצה לאחר גיל ארבע־עשרה ועובדים מהשטחים – קבוצות חברתיות חשובות, המהוות יותר ממחצית כוח העבודה בישראל – אינן כלולות במחקר זה, שמטרתו אינו הצגת ניתוח מעמדי של כלל החברה הישראלית, וגם לא מיפוי של כל הפערים בין כל הקבוצות בחברה. מטרתו המרכזית של המחקר היא לתאר ולהבין את התפתחות הפערים בשני תחומים בלבד: השכלה והכנסה מעבודה, ובין שתי הקבוצות המרכזיות של השכירים היהודיים שגדלו בארץ: זו העומדת בראש הסולם הסוציו־אקונומי, וזו שעדיין מקווה להדביקה.⁴

מורחים יוגדרו להלן כילידי הארץ לאב יליד אסיה או אפריקה (נתונים באשר לארץ לידת האם אינם זמינים). ילידי אסיה–אפריקה שעלו לפני גיל חמש־עשרה כוללים גם הם בקבוצת המזרחיים. בדומה לכך, אשכנזים הם ילידי ישראל לאב יליד אירופה–אמריקה וגם ילידי אירופה, אמריקה או אוסטרליה שעלו לישראל לפני גיל חמש־עשרה. ילידי ישראל לאב יליד ישראל יוגדרו גם הם כאשכנזים. זו קבוצה קטנה יחסית, שהישגיה הסוציו־אקונומיים דומים להישגי האשכנזים, אולי משום שרוב הבוגרים שביניהם אכן הינם אשכנזים בני דור שלישי ומעלה.⁵

דומה שבשנים האחרונות, השכלה אקדמית, ולא דווקא שנות לימוד, היא ההבחנה הריבודית המשמעותית בחברה הישראלית. לפיכך תימדד השכלת הגברים בשני אופנים: מספר שנות לימוד, ואם הם בעלי תואר אקדמי ראשון (לפחות).⁶ הכנסה תימדד כשכר שנתי מעבודה.⁷ בשנים השונות בהן הפערים נבדקים שררה בישראל אינפלציה גבוהה, והמטבע שונה. מכיוון שהשוואה בין הקבוצות היא בנקודות־זמן זהות, אין בכך כדי ליצור בעייתיות במחקר.

-
4. ראו Schmeltz et al. (1991) לדיון בפערים העדתיים (עד 1983) בתחומים נוספים: דפוסי נישואין בינעדתיים, סגרגציה ביישובי מגורים, שיעורי ילודה ודפוסי הצבעה.
 5. מבדיקות שנערכו עולה שהממצאים אינם מושפעים מהכללת ילדים עולים כבני הדור השני ומהכללת בני הדור השלישי (ילידי ישראל, בנים לאב יליד ישראל) בקבוצת האשכנזים. כמו־כן עולה מהבדיקות שנתוני ההשכלה אינם מושפעים מהעובדה שהמחקר מתמקד בשכירים. השכלת הדור השני בקרב שכירים ושאינם שכירים דומה.
 6. כבעלי תואר אקדמי הוגדרו כל אלה שלמדו לפחות חמש־עשרה שנה, ומוסד לימודיהם האחרון היה "מוסד אקדמי".
 7. מ־1985 נאספו נתוני ההכנסות במדידה תלת־חודשית. שכר שנתי חושב על־ידי שימוש בנתוני שעות עבודה וחודשי עבודה.

ממצאים תיאוריים: ממוצעי השכלה ושכר של מזרחים ואשכנזים

השכלה

טבלה 1 מציגה את שני מדדי ההשכלה לפי קבוצות-גיל. השכלתו הממוצעת של הישראלי ב-1995 היתה גבוהה מאשר ב-1975. הגידול הכללי בהשכלה הוא תוצאה של התרחבות מערכת החינוך, שכללה ב-1995 את רובם המכריע (88.5%) של בני השבע-עשרה היהודיים בתי-ספר (סבירסקי, 1996), ואיפשרה לרבים יותר לרכוש השכלה אקדמית באוניברסיטות. השאלה החשובה לצורך המחקר היא: האם העלייה בהשכלת המזרחים גדולה יותר מהעלייה אצל האשכנזים לאורך זמן? על מנת לענות על שאלה זו, חושב לכל תא בטבלה 1 (קבוצת-גיל לפי שנה) היחס בין ממוצע המזרחים לבין ממוצע האשכנזים. ככל שהיחס גבוה יותר, מצבם היחסי של המזרחים טוב יותר. יחס של 1.0 מלמד על שוויון, ויחס שמעל 1.0 מלמד על פער השכלה לטובת המזרחים.

בכלל המדגם, היחס בשנות לימוד עלה מ-0.77 ב-1975 ל-0.83 ב-1995. בדומה לכך, היחס באשר לשיעור בעלי תואר אקדמי עלה מ-0.24 ב-1975 ל-0.28 ב-1995. גידול זה ביחס, קטן ככל שיהיה, מלמד שהטענה כי פערי ההשכלה בין מזרחים לאשכנזים התרחבו בעשורים האחרונים אינה נכונה. אף-על-פי שצמצום פערי ההשכלה אינו גבוה, הוא עקבי בכל קבוצות הגיל באשר לשנות לימוד, וברוב קבוצות-הגיל באשר לשיעור בעלי תואר אקדמי. הגידול ביחס הכללי משקף אם-כן עלייה גדולה ביחס בקבוצות-גיל מסוימות, ועלייה מתונה יותר בקבוצות-גיל אחרות. כך, למשל, אין כמעט שינוי בקרב בני הקבוצות המבוגרות. יציבות זו נובעת מהעובדה שרוב האנשים מסיימים את לימודיהם התיכוניים לפני גיל עשרים, ואת לימודיהם הגבוהים לפני גיל שלושים וחמש. יחס ההשכלה בקרב בני שלושים וחמש ומעלה משקף פערי השכלה שהתהוו בשנות השישים, השבעים וראשית שנות השמונים. היחס בקרב קבוצות-גיל אלה מלמד פחות על המגמה של צמצום פער ההשכלה בעשר עד שלוש-עשרה השנים האחרונות. לשם כך יש לבחון את קבוצת-הגיל הצעירה ביותר, בני 25–29, אלה שהשלימו את לימודיהם בשנים האחרונות. אכן, כאן ניתן לראות את הגידול המרשים ביותר ביחס שנות הלימוד. ב-1975 היו למזרחי הממוצע בקבוצת-גיל זו 0.77 שנות לימוד מאלה של האשכנזי. ב-1995 עלה היחס ל-0.88, גידול המלמד על סגירה משמעותית של הפער העדתי בשנות לימוד.

ברם, שנות לימוד אינן משקפות את הסיפור המלא של פער ההשכלה בחברה הישראלית. השכלה אקדמית חשובה לא פחות, ואולי אף יותר, משנות לימוד. המדד השני להשכלה – אחוז בעלי תואר אקדמי ראשון – מציג תמונה פחות אופטימית, המרמזת שיידרש למזרחים עוד זמן רב לסגירת פער ההשכלה בינם לבין האשכנזים. אף-על-פי שהיחס בקרב קבוצת-הגיל הצעירה עלה מ-0.14 ב-1975 ל-0.17 ב-1982, ל-0.25 ב-1992 ול-0.27 ב-1995, הוא עדיין נמוך ביותר, ומלמד שאפילו ב-1995, סיכוייו של אשכנזי בקבוצת-גיל זו להיות בעל תואר אקדמי גבוהים פי 3.7 מסיכוייו של עמיתו המזרחי. אם נניח שצמצום הפערים בהשכלה אקדמית יימשך בקצב של השנים 1982–1992, ייסגר הפער לגמרי בעוד תשעים וארבע שנים. אם הקצב של סגירת הפער יהיה דומה לזה שהיה בשנים 1992–1995, ייסגר הפער בתוך מאה ואחת-עשרה שנים. כך או

כך, דומה שמזרחים בני הדור השני, האמורים להשתוות לאשכנזים בשיעורי השכלה אקדמית, לא נולדו עדיין. במילים אחרות, מזרחים בני הדור השני כבר לא יצליחו להדביק את האשכנזים ברכישת תואר אקדמי ראשון.

טבלה 1: מספר שנות לימוד, אחוז בעלי תואר אקדמי והיחס (מזרחים אשכנזים): יהודים שכירים ילידי הארץ בשנים שונות לפי מוצא וגיל

אחוז בעלי תואר ב.א. ומעלה				מספר שנות לימוד				שנה:	גיל
1995	1992	1982	1975	1995	1992	1982	1975		
36.6	38.0	35.5	24.9	14.4	14.2	13.8	12.8	אשכנזים	54-25
10.3	10.3	8.7	5.9	12.0	11.6	10.5	9.9	מזרחים	
.28	.27	.25	.24	.83	.82	.76	.77	יחס	
33.0	31.1	28.5	23.8	13.8	13.5	13.3	13.0	אשכנזים	29-25
8.8	7.7	4.8	3.3	12.2	12.0	10.7	10.1	מזרחים	
.27	.25	.17	.14	.88	.89	.81	.77	יחס	
36.0	42.4	32.9	31.3	14.3	14.6	14.0	13.4	אשכנזים	34-30
10.5	8.7	7.7	7.3	12.7	11.8	10.9	10.3	מזרחים	
.29	.21	.23	.23	.89	.81	.78	.76	יחס	
37.4	41.6	38.9	24.1	14.5	14.2	14.0	12.5	אשכנזים	39-35
10.1	13.2	7.7	6.2	12.0	11.7	10.8	9.5	מזרחים	
.27	.32	.20	.26	.83	.82	.77	.76	יחס	
38.8	37.8	23.5	21.2	14.7	14.3	13.1	12.4	אשכנזים	44-40
9.5	12.0	5.5	4.5	11.6	11.4	10.0	9.3	מזרחים	
.24	.32	.23	.21	.79	.80	.76	.75	יחס	
38.5	35.8	26.4	20.1	14.7	14.3	13.3	12.1	אשכנזים	54-45
12.4	9.3	8.3	4.1	11.4	11.0	9.6	9.3	מזרחים	
.32	.26	.31	.20	.78	.77	.73	.77	יחס	
1790	1762	1557	1407	1790	1762	1557	1407	מספר מקרים	

חלק מהישראלים אינם מסיימים את השכלתם האוניברסיטאית בשנות העשרים לחייהם. רבים מקבלים את התואר האקדמי (הראשון) בשנות השלושים לחייהם. בכל שנות הסקר, שיעור בוגרי אוניברסיטה גבוה יותר בקרב בני 30-39 לעומת אלה בני הפחות משלושים. זאת ועוד, נראה שהמגמה של רכישת השכלה אקדמית בגיל מאוחר יחסית

גוברת עם השנים הן בקרב האשכנזים ובעיקר בקרב המזרחים. מכיוון שכך, מן הראוי לבדוק את ההתפתחות של פערי ההשכלה בקרב שנתוני לידה סינתטיים. מבנה הנתונים מאפשר לנו לעקוב אחר רמות ההשכלה של ילידי שנתון מסוים, למשל ילידי 1948–1952, בשלוש נקודות-זמן: 1975 (כאשר היו בני 23–27), 1982 (כאשר היו בני 30–34), וב־1992 (כאשר היו בני 40–44).⁸

טבלה 2: מספר שנות לימוד, אחוז בעלי תואר אקדמי, והיחס (מזרחים/אשכנזים) בקרב שנתוני לידה שונים: יהודים שכירים ילידי הארץ לפי מוצא, שנה וגיל

תואר ב.א. ומעלה			שנות לימוד				שנתון
1992	1982	1975	1992	1982	1975	שנה:	
39–35	29–25		39–35	29–25		גיל	1957–1953
41.6	28.5		14.2	13.3			אשכנזים
13.2	4.8		11.7	10.7			מזרחים
.32	.17		.82	.81			יחס
44–40	34–30	27–25	44–40	34–30	27–25 ^א	גיל:	1952–1948
37.8	32.9	19.6	14.3	14.0	12.8		אשכנזים
12.0	7.7	2.7	11.4	10.7	10.1		מזרחים
.32	.23	.14	.80	.76	.79		יחס
49–45	39–35	32–28	49–45	39–35	32–28	גיל:	1947–1943
40.3	38.9	28.8	14.6	14.0	13.2		אשכנזים
10.9	7.7	4.9	11.2	10.8	10.0		מזרחים
.27	.20	.17	.77	.77	.76		יחס

א ילידי 1948–1950 בלבד. ב־1975 ילידי 1951–1952 הם בני עשרים ושלוש ועשרים וארבע.

מעקב אחר שני השנתונים שנולדו בעשור הראשון למדינה מלמדת שבשנות השמונים רכשו שתי הקבוצות השכלה נוספת (טבלה 2). כך, למשל, ב־1982, כאשר היו ילידי 1953–1957 בני 25–29, היה שיעור בעלי ההשכלה האקדמית מתוכם 28.5% בקרב האשכנזים, ו־4.5% בקרב המזרחים. כעבור עשר שנים, כאשר היו בני שנתון זה בני 35–39, עלה שיעור בעלי הב.א. בקרב האשכנזים ל־41.6%, ובקרב המזרחים ל־13.2%. נראה אם־כן ששיעור גבוה יותר מהמזרחים רוכש השכלה בגילאים מאוחרים מאשר האחוז המקביל אצל האשכנזים. זאת הסיבה לכך שהיחס מזרחים/אשכנזים בקבוצת־גיל זו עלה מ־0.17 ב־1982, ל־0.32 ב־1992. גם בשני השנתונים האחרים, יחס ההשכלה האקדמית

8. אף־על־פי שבכל שנה המדגם כולל אנשים שונים, המחקר נוקט בשיטה המקובלת של ניתוח שנתוני לידה (קוהורטות) סינתטיים. שיטה זו מנצלת את העובדה שהמדגם בכל שנה הינו מדגם מייצג, ולכן יש אפשרות לעקוב אחר תכונות של בני שנתונים מסוימים לאורך זמן. כך, למשל, בני 25–34 ב־1982 מבוגרים יותר בעשר שנים בשנת 1992. לפיכך, גידול בהשכלה של בני 44–55 ב־1992 לעומת בני 34–25 ב־1982 נובע מרכישת השכלה של בני שנתונים אלה בעשר השנים 1982–1992.

מלמד שמזרחים נוטים יותר מאשכנזים לזכות בתארים אקדמיים בגילאים מתקדמים יחסית. אם נסתכל על תופעה זו מזווית אחרת, האקדמאי האשכנזי הממוצע סיים את לימודיו לתואר בגיל צעיר יותר מעמיתו המזרחי.

לממצא זה יש השלכות מרחיקות-לכת, אך מנוגדות, באשר להבנת הפערים הסוציו-אקונומיים בין מזרחים לאשכנזים. מחד גיסא, ברור שכאשר משווים שיעורי השכלה גבוהה בקרב צעירים בני פחות משלושים, הפער הנצפה לרעת המזרחים מוטה כלפי מעלה, משום שקרוב לשני שלישים מהמזרחים בעלי ההשכלה האקדמית רוכשים אותה אחרי גיל שלשים, לעומת פחות משליש בקרב האשכנזים. מאידך גיסא, נראה שפערי השכלה בין הקבוצות אינם מוגבלים רק לרמת ההשכלה או לאיכותה. מדד השכלתי אחר – הגיל הממוצע בו נרכשה ההשכלה הגבוהה – הוא מימד נוסף שהאשכנזים זוכים בו ליתרון ברור על עמיתיהם המזרחים. אשכנזים זוכים בתואר אקדמי בשלב מוקדם יותר של חייהם מאשר מזרחים, והבדל זה תורם להבנת פערי שכר בין הקבוצות: ככל שההשקעה בהשכלה נעשית בגיל צעיר יותר, כן מספר השנים בהן המשקיע זוכה בתשואה על השקעתו גדול יותר, והכנסתו הכוללת במהלך חייו גבוהה יותר. עניין זה יועלה שוב בעמודים הבאים, בו יידונו פערי השכר בין הקבוצות.

שכר

טבלה 3 מציגה את השכר השנתי האבסולוטי ואת יחס השכר בין מזרחים לאשכנזים (מזרחים/אשכנזים) לפי קבוצת-גיל בארבע שנות הסקר. הסכומים האבסולוטיים של השכר נקובים במטבעות שונים (ל"י ב־1975, שקלים ב־1982 ו"ח ב־1992 וב־1995) ובמחירים שוטפים. ענייננו כאן הוא פערי השכר בין גברים מזרחיים לגברים אשכנזיים, שניתן ללמוד עליהם מיחס השכר המוצג בכל תא. היחס (מוכפל ב־100) מלמד על הכנסתם הממוצעת של מזרחים כאחוז מהכנסתם הממוצעת של אשכנזים, ולכן שינויי מטבע והתייקרויות אינם מהווים בעיה.

השורה העליונה בטבלה 3 מציגה את יחס השכר בקרב כלל המדגם של בני ה־25–54. היחס ירד מ־0.79 ב־1975, ל־0.70 ב־1982, ומאז לא השתנה כמעט (0.68 ב־1992 ו־0.69 ב־1995). פער ההכנסה הגדל בין הקבוצות מפתיע, בעיקר לנוכח העובדה שפערי ההשכלה בשנים אלה לא התרחבו, אלא צומצמו, אם כי לא במידה רבה. רוב הגידול בפער ההכנסה התרחש בשנים 1975–1982. בשלוש-עשרה השנים הבאות (1982–1995) הצטמצם הפער בחלק מקבוצות-הגיל, אך גדל בקבוצות-גיל אחרות, במיוחד בקרב המבוגרים. למעשה, בקרב בני למעלה מארבעים גדלו פערי השכר באופן משמעותי לאורך התקופה כולה. כך, למשל, ב־1982 היוותה ההכנסה הממוצעת של המזרחי בן ארבעים ומעלה בין 65% ל־70% מן ההכנסה הממוצעת של האשכנזי. ב־1995 ירדו אחוזים אלה ל־61 עד 62.

הפערים בקרב קבוצות-הגיל המבוגרות הם האינפורמטיביים ביותר, מכיוון שהם מלמדים על פערי שכר כאשר עובדים נמצאים בשיא שכרם, או קרוב לשיא, ובכך מלמדים על הצפוי לאחיהם הצעירים בשנים הבאות. לפיכך, טבלה 4 מציגה את יחסי ההכנסה של שלושה שנתוני לידה, אלה שנולדו בשנים 1943–1957 (אותן קבוצות המוצגות בטבלה 2 באשר להשכלה). נתחיל בשנתונים הצעירים, ילידי 1953–1957. ב־1982, כאשר היו

טבלה 3: הכנסה שנתית מעבודה^א ויחס (מזרחים/אשכנזים): יהודים שכירים
ילידי הארץ בשנים שונות לפי מוצא וגיל

גיל	שנה:	1975	1982	1992	1995
54 – 25	אשכנזים	26,181	191,429	62,088	89,312
	מזרחים	20,624	134,173	42,096	61,351
	יחס	.79	.70	.68	.69
29 – 25	אשכנזים	21,377	128,721	35,064	46,670
	מזרחים	18,882	111,844	30,600	42,843
	יחס	.88	.87	.87	.92
34 – 30	אשכנזים	25,857	193,674	47,256	75,400
	מזרחים	21,606	131,076	40,308	55,798
	יחס	.84	.68	.85	.74
39 – 35	אשכנזים	28,052	206,570	71,856	89,252
	מזרחים	20,783	158,697	43,380	65,150
	יחס	.74	.77	.60	.73
44 – 40	אשכנזים	30,656	211,447	69,228	111,181
	מזרחים	22,962	138,331	47,532	67,293
	יחס	.75	.65	.69	.61
54 – 45	אשכנזים	30,391	232,808	77,256	121,472
	מזרחים	23,452	164,063	48,912	75,432
	יחס	.77	.70	.63	.62
ב.א.+	אשכנזים	28,607	228,515	76,416	121,941
	מזרחים	28,549	189,838	67,236	95,156
	יחס	1.00	.83	.88	.78

א לירות ישראליות ב־1975, שקלים ב־1982 ושקלים חדשים ב־1992 וב־1995. יחס השכר כפול 100 מלמד על שכר המזרחים כאחוז משכר האשכנזים בכל תא.

בני 25–29 היתה הכנסתם הממוצעת של מזרחים 87% מן ההכנסה הממוצעת האשכנזית. כעבור עשר שנים, ב־1992, כאשר היו ילידי אותו שנתון בני 35–39, היה הכנסתם הממוצעת רק 60% מן ההכנסה של האשכנזים. שני השנתונים האחרים חוו גם הם גידול בפער בינם לבין האשכנזים במהלך חייהם. ב־1975, כאשר היו בשנות העשרים לחייהם, הרוויחו בממוצע עד 92% מהסכום שהרוויחו אשכנזים בני אותם שנתונים. כעבור שבע שנים, ב־1982, כאשר היו בשנות השלושים לחייהם, ירדה הכנסתם היחסית של המזרחים

ל-68% עד 77% מהכנסת האשכנזים. ב-1992, כאשר היו בני שנתונים אלה בשנות הארבעים לחייהם, ולפיכך קרובים לשיא הכנסתם, צנח האחוז ל-61 עד 69.

טבלה 4: הכנסה שנתית מעבודה והיחס (מזרחים/אשכנזים) בקרב שנתוני לידה שונים: יהודים שכירים ילידי הארץ לפי מוצא, שנה וגיל

שנתון	שנה:	1975	1982	1992
1957-1953	גיל:		29-25	39-35
אשכנזים			128,721	71,856
מזרחים			111,844	43,380
יחס			.87	.60
1952-1948	גיל:	27-25 ^א	34-30	44-40
אשכנזים		19,689	193,674	69,228
מזרחים		18,111	131,076	47,532
יחס		.92	.68	.69
1947-1943	גיל:	32-28	39-35	49-45
אשכנזים		24,302	206,570	81,828
מזרחים		21,371	158,697	49,680
יחס		.88	.77	.61

א ילידי 1948-1955 בלבד. ב-1975 ילידי 1951-1952 הם בני עשרים ושלוש ועשרים וארבע.

פערי הכנסות בין מזרחים ואשכנזים בעלי השכלה אקדמית (שורה תחתונה בטבלה 3) התרחבו גם הם. אם ב-1975 לא היה פער שכר בין מזרחים לאשכנזים בעלי ב.א., הרי שב-1995 זכו אקדמאים מזרחיים בהכנסה ממוצעת שהייתה רק 78% מהכנסת האקדמאים האשכנזיים. סיבות רבות יכולות להסביר התפתחות פער זה. האפשרות האחת היא שהתפלגות של מקצועות הלימוד של אשכנזים ומזרחים נעשתה פחות שוויונית במשך השנים - אשכנזים התרכזו בפקולטות המניבות שכר גבוה, ומזרחים בפקולטות האחרות. בחינת הפקולטות שמזרחים ואשכנזים לומדים בהן מלמדת שלמן שנות השבעים לא חל שינוי לרעת המזרחים בהתפלגות הפקולטית של סטודנטים משתי הקבוצות (סבירסקי, 1996). אומנם, שיעור גבוה יותר של אשכנזים למדו בפקולטות המובילות לעיסוקים בעלי שכר גבוה, אך כך היה גם בשנות השבעים והשמונים. אפשרות נוספת להסבר הפער בקרב האקדמאים היא ששיעור גבוה יותר של אקדמאים אשכנזיים היה בעל תואר שני. גם השערה זו נשללה, מאחר שלא נמצא גידול לאורך זמן בפער בשנות הלימוד בין מזרחים ואשכנזים בעלי תואר אקדמי (Cohen and Haberfeld, 1998).

מדוע גדלים פערי השכר בין מזרחים לאשכנזים?

הממצאים המוצגים בטבלות 3 ו-4 מצביעים אם-כן על מגמות מספר: ראשית, פערי השכר בין גברים מזרחיים ואשכנזיים בשנים 1975–1995 התרחבו. שנית, בכל שנות הסקר היו פערי השכר גדולים יותר בקרב עובדים מבוגרים הנמצאים קרוב לשיא הכנסתם. שלישית, פערי שכר בעלי תואר אקדמי שלא היו קיימים ב-1975 החלו להתפתח מאמצע שנות השבעים ועד 1995. לבסוף, אף-על-פי שרוב הגידול בפערי ההכנסות בין מזרחים לאשכנזים התרחש בתקופה של שבע שנים, בין 1975 ל-1982, המשיך פער ההכנסות להתרחב, בעיקר בקרב עובדים מבוגרים, בשנות השמונים והתשעים.

מגמות אלה בהתפתחות פערי ההכנסה בשנים 1975–1995 הינם תוצאה של שני תהליכים, האחד דמוגרפי והאחר כלכלי-חברתי, שהשפיעו על החברה הישראלית בשני העשורים שאנו דנים בהם. השינוי הדמוגרפי המשמעותי הוא עלייה בגיל של בני הדור השני. ב-1975 היה הגיל הממוצע של בני הדור השני המזרחיים והאשכנזיים 32.6 ו-35.2, בהתאמה. ב-1995 התבגרו שתי הקבוצות, והגיעו לגיל ממוצע של 37.3 (מזרחים) ו-37.8 (אשכנזים). כלומר, לא רק ששתי הקבוצות התבגרו, אלא גם פער הגילים ביניהן הצטמצם. שינויים אלה השפיעו מן-הסתם על פערי השכר באופן מנוגד. מצד אחד, תרם הצמצום בפער הגילים בין הקבוצות להקטנת הפער בזכות המתאם החיובי החזק הקיים בין גיל להכנסה. ברם, קיימת אינטראקציה בין גיל והשכלה: השיעור בו גדלה ההכנסה עם הגיל גדול יותר ככל שההשכלה גבוהה יותר. לפיכך, התבגרותן של שתי הקבוצות יצרה עלייה תלולה יותר בהכנסתם של האשכנזים (בעלי רמת השכלה גבוהה יחסית) מאשר של המזרחים (בעלי השכלה נמוכה יחסית). העובדה שפערי ההכנסה גדלו ב-1975–1995 מלמדת שצמצום הפערים הקטן בגיל ובהשכלה בין הקבוצות לא היה בו כדי למנוע את הרחבת פערי ההכנסה שנגרמו בגין גידול חד יותר בהכנסת המשכילים, שרובם אשכנזים. מובן שהתבגרותם של בני הדור השני מסבירה רק חלקית את הרחבת פערי ההכנסה בין מזרחים לאשכנזים, ואינה יכולה כלל להסביר גידול בפערים בתוך קבוצות-גיל. קיים תהליך נוסף שהתרחש בחברה הישראלית בשנים אלו וגרם לפערי ההכנסה להתרחב. תהליך זה הוא הגידול החד באי-השוויון בשכר ובהכנסה. בין 1975 ל-1982 עלה מדד ג'יני בהכנסה ברוטו של משקי-בית ששכיר עומד בראשם מ-0.28 ל-0.32 (ישראל, 1983). ב-1992 הגיע המדד ל-0.35 וב-1995 הגיע לשיא של 0.37 (ישראל, 1997). לענייננו חשוב להדגיש שהקשר בין אי-שוויון בשכר⁹ לבין פערי שכר בין מזרחים לאשכנזים הוא מבני. כאשר אי-השוויון הכללי בשכר גדל, משמע שהכנסת העשירונים העליונים עולה יחסית להכנסת העשירונים התחתונים. מכיוון שבעשירונים העליונים יש ייצוג-יתר לאשכנזים, גידול באי-שוויון מוביל בהכרח לגידול בפער ההכנסה בין מזרחים לאשכנזים כאשר שיעורי המוביליות הכלכלית של שתי הקבוצות נשארים קבועים.

9. נתוני אי-שוויון בשכר זמינים פחות. לפי Sussman and Zakai (1996), עלה מדד ג'יני בשכר ברוטו של שכירים במגזר הפרטי מ-0.33 ב-1972 ל-0.44 ב-1994. רמת אי-השוויון בקרב עובדי המגזר הציבורי מתונה יותר, אך הגידול במדד ג'יני במגזר זה היה חד יותר: מ-0.22 ב-1974 ל-0.33 ב-1994.

הגידול באי-השוויון בשני העשורים האחרונים אינו ייחודי לישראל. למעט גרמניה ואיטליה, אי-השוויון גדל בכל מדינות המערב (Gottschalk and Smeeding, 1997). בארצות-הברית ובבריטניה, שחוו את הגידול החד ביותר באי-השוויון משנות השמונים, נדרשו לשאלה זו כלכלנים וסוציולוגים רבים. הסיבות המרכזיות שהוזכרו כאחריות לגידול באי-השוויון בשכר בארצות-הברית ובחלק ממדינות אירופה היו שינויים טכנולוגיים שהגדילו את הביקוש לעובדים יקרים מאוד בעלי השכלה ומיומנויות גבוהות, אך לא לעובדים זולים חסרי מיומנויות. עובדים בעלי שכר נמוך סבלו מהיחלשותם של איגודים מקצועיים, מן ההגירה של עובדים בלתי-מיומנים למדינות המערב ומתהליכי גלובליזציה והפרטה שגרמו למעבר מפעלים לארצות העולם השלישי (Gottschalk and Smeeding, 1997; Freeman and Katz, 1995). אף-על-פי שלא נערכו בישראל מחקרים מקיפים על הסיבות לגידול באי-שוויון בשכר, קרוב לוודאי שתהליכים דומים שעברו על החברה הישראלית בשני העשורים האחרונים תרמו לא-מעט לגידול באי-השוויון בשכר גם אצלנו.

כך, למשל, גם בישראל היה גידול חד בהחזרים להשכלה אקדמית, אף-על-פי שלא ברורה החשיבות היחסית של שינויים טכנולוגיים, דמוגרפיים, מוסדיים ופוליטיים להסבר הגידול. כך או כך, להבנת ההתפתחות של פערי השכר בין מזרחים לאשכנזים, הגידול בהחזרים להשכלה חשוב במיוחד. ב-1975 היתה הכנסתם של גברים חסרי השכלה אוניברסיטאית 78% מהכנסת עמיתיהם בעלי תואר אקדמי ראשון לפחות. ב-1982 ירד אחוז זה ל-65%, ב-1992 הוא המשיך לרדת והגיע ל-57%, וב-1995 צנח בשלושה אחוזים נוספים, והגיע ל-10.54%¹⁰. נראה אם-כן כי השיפור הקטן ברמת השכלתם של מזרחים בשנים 1975-1995 היה זניח יחסית לעלייה התלולה בהחזרים להשכלה אקדמית, שתרמה רבות לגידול בפערי ההכנסה העדתיים בשנים אלה. לסיכום, ניתן לקבוע שפערי השכר בין מזרחים לאשכנזים התרחבו בשני העשורים האחרונים, למרות החיסול הכמעט מוחלט בפער הגילים והצמצום הקטן בפער ההשכלה בין הקבוצות. הגידול בפערי ההכנסה משקף שני תהליכים המשפיעים על החברה והכלכלה הישראלית בעשורים האחרונים: ראשית, התבגרותם של בני הדור השני; שנית, הגידול הכללי באי-שוויון, ואיתו הגידול בהחזרים להשכלה, ובמיוחד להשכלה אקדמית.

גורמים נוספים המסבירים את פערי השכר בין מזרחים ואשכנזים

עד כה התמקדנו בפערי גיל והשכלה והשפעתם על פערי הכנסה בין הקבוצות. ברם, פערי שכר עשויים לנבוע מגורמים נוספים, ולא רק מהשכלה או גיל. ייתכן שפערים בשכר שנתי בין הקבוצות נובעים מהבדלים בין הקבוצות במאפיינים רלוונטיים, כגון שעות עבודה שנתיות, משלחייד ושנות ניסיון בעבודה. על-מנת לבחון שאלה זו נאמדו משוואות שכר לאשכנזים ומזרחים בארבע שנות הסקר שנחקרו. המשתנה התלוי הוא הלוגריתם הטבעי של השכר השנתי, והמשתנים הבלתי-תלויים הם מדדים מקובלים להון

10. נתונים אלה חושבו בקרב כלל אוכלוסיית המחקר (שכירים מזרחיים ואשכנזיים בני הדור השני).

אנושי, ומשתנים דמוגרפיים אחרים שנמצאו כמשפיעים על השכר בישראל.¹¹ בשלב שני נעשה שימוש בטכניקה מקובלת של פריקת פערים, שמטרתה לאמוד את אחוז הפער בין ממוצעי השכר של שתי הקבוצות הנובעים מכל משתנה ומשתנה.¹²

טבלה 5 מציגה את תוצאות הפריקה. הממצאים מוצגים באחוזים, והפרשנות שלהם פשוטה: האחוז המשווה לכל משתנה מייצג את אחוז הפער בשכר שנובע מהבדלים בין ממוצעי הקבוצות על משתנה זה. כך, למשל, השיעור של פער השכר בין מזרחים ואשכנזים שניתן לשייכו להבדלים בגיל הממוצע בין הקבוצות יורד באופן הדרגתי מ-13.7% ב-1975 עד ל-3.8% ב-1995. בדומה לכך, הבדלים בין מזרחים ואשכנזים בשעות עבודה, ענף כלכלי, מצב משפחתי, מקום מגורים והגירה בגיל צעיר (לעומת לידה בישראל) אינם תורמים רבות להסברת פערי השכר בין מזרחים ואשכנזים, אף לא באחת משנות הסקר. לעומת זאת, פערים בהשכלה (שנות לימוד והשכלה אקדמית) ובמשלח-יד אחראים ליותר ממחצית פער השכר הממוצע שנצפה בין מזרחים ואשכנזים בכל השנים שנבדקו. במילים אחרות, אילו היו מזרחים ואשכנזים בעלי השכלה זהה ומשלח-יד זהים, היה פער השכר ביניהם קטן ביותר ממחציתו בכל אחת משנות הסקר.

עם השנים גדלה חשיבותם של הפערים בהשכלה אקדמית, לעומת חשיבותן הפוחתת של שנות לימוד. כך, למשל, הבדלים בשנות לימוד "הסבירו" כ-30% מפער השכר בין מזרחים לאשכנזים ב-1975, אך רק 11.3% ב-1982, וכ-8% עד 9% בשנות התשעים. לעומת זאת, אחוז פער השכר בין מזרחים ואשכנזים שמקורו בפערים בהשכלה אקדמית בין הקבוצות עלה באופן הדרגתי מ-14.6% ב-1982 עד ל-26% ב-1995. הגידול בחשיבות התואר האקדמי משקפת את העלייה בהחזרים כלכליים להשכלה אקדמית, כפי שצוין בתת-פרק הקודם. על-מנת לבחון את ההשפעה המצטברת של השכלה על פערי השכר, יש לחבר את האחוזים של שנות לימוד ותואר אקדמי בכל שנה. אם עושים זאת, רואים שעד 1992 (כולל), פערי השכלה "מסבירים" כ-24%–27% מפער השכר בין מזרחים ואשכנזים, ואילו ב-1995 נוסק השיעור ל-34.4%. דומה כי הגידול בין 1992 ל-1995 ובחשיבות ההשכלה להסברת פערי השכר משקפת את הסכמי השכר הנדיבים שנחתמו ב-1993 עם קבוצות האקדמאים המרכזיות במשק הציבורי: עובדי המח"ר, רופאים, מהנדסים, משפטנים, עובדים סוציאליים ומרצים באוניברסיטות. קבוצות אלה, שגברים אשכנזיים מהווים בהן רוב משמעותי, זכו בתוספות שכר אחוזיות גבוהות יותר מהתוספות שקיבלו קבוצות עובדים אחרות.

הסכמי השכר שנחתמו ב-1993 הם גם ההסבר המרכזי לגידול בחשיבות של משלח-יד היד להסברת פער השכר בשלוש השנים 1992–1995. הקבוצות שזכו בתוספות הגבוהות במיוחד שייכות בעיקר למשלח-יד שייצוג המזרחים בהם נמוך יחסית – "עובדים בעלי משלח-יד אקדמי". כך, למשל, 20% מהגברים האשכנזיים, אך רק 6% מהמזרחים היו "בעלי משלח-יד אקדמי" ב-1995. ייצוגם היחסי של האשכנזים במשלח-יד זה נשאר יציב פחות או יותר במשך השנים. ברם, השכר הממוצע בקבוצת משלח-יד אלה עלה בכ-10%

11. המשתנים הבלתי-לתייחסיים שהוכנסו למשוואת הרגרסיה הם: שעות עבודה שנתיות, גיל בשנים וגיל בריבוע בשנים, שנות השכלה ומשתנים בינאריים שקודדו כ"1" אם לעובד יש תואר אקדמי, אם הוא נשוי, אם היגר כילד (לעומת אלה שנולדו בישראל) ואם הוא מתגורר באחת משלוש הערים הגדולות. נוסף על כך כללו הרגרסיות משתנים בינאריים לתשעה ענפים כלכליים ועשרה משלח-יד.

12. ראו Oaxaca (1973) לשיטה בה נעשה שימוש בפריקת הפערים.

טבלה 5: אחוז הפער בין ממוצע הכנסה שנתית של אשכנזים ומזרחים ה"מוסבר" על-ידי משתנים שונים: שכירים יהודים ילידי הארץ בשנים שונות

שנה	1975	1982	1992	1995
סה"כ פער (%) משתנה	100	100	100	100
שעות עבודה	2.6	10.1	4.1	4.9
גיל, גיל בריבוע	13.7	10.6	9.3	3.8
שנות לימוד	30.5	11.3	8.8	8.4
ב.א. ומעלה	-6.0	14.6	18.6	26.0
ענף כלכלי	.7	- .5	-1.4	4.0
משלח-יד	30.0	36.3	22.8	36.0
משתנים נוספים ^א	4.5	9.0	.9	-2.6
סה"כ פער "מוסבר"	75.4	91.6	63.1	80.5
סה"כ פער "בלתי-מוסבר"	24.6	8.4	36.9	19.5
סה"כ פער "בלתי-מוסבר" ב	31.0	33.3	50.0	36.4

א. שלושה משתנים בינאריים: אם נשוי, אם מתגורר באחת משלוש הערים הגדולות ואם היגר כילד.
 ב. במודל זהה, למעט השמטת המשתנים משלח-יד וענף כלכלי.

בין 1992 ל-1995 (ישראל, 1997, ע' 42) יחסית למשלח-יד אחרים (למעט מנהלים, שגם הם ייצוג האשכנזים גבוה פי שניים ויותר משל המזרחים). בקיצור, הגידול הבולט בחשיבות השכלה ומשלח-יד בשנים 1992-1995 להסבר פערי השכר נובע רובו ככולו מעליית שכר במשלח-יד שיש להם שתי תכונות הקשורות זו בזו: האחת, הם דורשים השכלה אקדמית; האחרת, לאשכנזים יש בהם ייצוג-יתר גבוה במיוחד. טבלה 5 מציגה גם אומדן לסך פער השכר ה"מוסבר" על-ידי כל המשתנים שנמדדו במחקר, כמו גם אומדן לשיעור הפער ש"אינו מוסבר" על-ידי הבדלים בין הקבוצות בתכונות שנמדדו. קשה להצביע על מגמה עקבית לאורך זמן. שיעור הפער ה"מוסבר" על-ידי כלל המשתנים נע בין פחות משני שלישים ב-1992 ליותר מ-90% ב-1982, ועומד על 80.5% ב-1995. בדומה לכך, שיעור הפער ש"אינו מוסבר", דהיינו, שאינו נובע מהבדלים בין הקבוצות במשתנים שנמדדו במחקר, נע בין פחות מ-10% ב-1982 ליותר משליש ב-1992, ועומד על 19.5% ב-1995. לשון אחר, אילו בטלו הפערים בין ממוצעי הקבוצות במשתנים שנמדדו, עדיין היה נותר פער שכר שנע בין 8% ל-37% בין מזרחים לאשכנזים, והיה עומד על 19.5% ב-1995.

אילו גורמים עשויים להסביר את שארית פער השכר שנותרה בלתי-מוסברת? אחת האפשרויות היא שקיימים משתנים רלוונטיים אחרים שלא נכללו במחקר, כגון איכות ההשכלה, רמת ביצועיו של העובד, שנות ניסיון אצל המעסיק, שנות ניסיון בפועל בשוק העבודה ושנות ניסיון למן סיום הלימודים, שגם בהם יש לאשכנזים יתרון על המזרחים.

אילו נכללו משתנים אלה במחקר, ייתכן שהיו מסבירים את שארית הפער שלא הוסבר. כך, למשל, יש הטוענים ששינויים טכנולוגיים הביאו לידי עלייה בחשיבותה של "יכולת" (ability), שאינה ניתנת למדידה, לקביעת שכר. משתנה זה, תהא הגדרתו המדויקת אשר תהא, טוענים Galor and Tsiddon (1997), עשוי להסביר לפחות חלק מהגידול בפערי השכר בקרב עובדים בעלי תכונות מדידות זהות. סיבה נוספת לקיומו של פער בלתי-מוסבר יכולה להיות טעויות מדידה במשתנים שנכללו במחקר. כך, למשל, ייתכן שהדיווח על השכר אינו מדויק, במיוחד בשנות אינפלציה גבוהה,¹³ או שהדיווח שונה כאשר הוא ניתן על-ידי העובד עצמו או על-ידי אחד מבני משפחתו. רק אם המודל שנאמד נקי מטעויות מדידה וכולל את כל המשתנים הרלוונטיים, ניתן לקבוע בבטחה שהסיבה לפערי השכר ה"בלתי-מוסברים" בין הקבוצות היא גורמים לא-רלוונטיים לשוק העבודה, או במילים אחרות, אפליה ישירה בשוק העבודה (Cain, 1986).

אין מחקר, כולל המחקר הנוכחי, שהינו נקי לגמרי מטעויות מדידה וכולל בוודאות את כל המשתנים הרלוונטיים לקביעת שכר. במחקר הנוכחי זוהה משתנה רלוונטי (גיל קבלת התואר האקדמי) שאין אפשרות לכלול אותו במודל השכר, וכנראה שאילו נכלל, היה מפחית במקצת את אחוז הפער "הבלתי-מוסבר". למרות האמור לעיל, ממצאי הפריקה אינם מאפשרים לשלול את האפשרות לקיומה של אפליה כלפי מזרחים בשוק העבודה הישראלי, וזאת משני טעמים: ראשית, הפער הבלתי-מוסבר נע בשנות התשעים בין כ-20% ל-37%, שיעור גבוה יחסית, שקשה להניח שהוא נובע כולו ממשתנים חסרים או מטעויות מדידה. שנית, המודל שנאמד הינו שמרני באשר לשיעור האפליה, מכיוון שהוא כולל משלח-יד. הכללה של משתנה זה טומנת בחובה הנחה סמויה שאין אפליה כלפי מזרחים בכניסה למשלח-היד השונים. אם אכן קיימת אפליה בשוק העבודה בכניסה למשלח-היד, הרי שהכללת משתנה זה במודל שכר תגרום בהכרח לאומדן חסר של הפער הבלתי-מוסבר, ומכאן לאומדן חסר של האפליה. מחקרים שמטרתם לאמוד את שיעור האפליה הישירה אינם כוללים בדרך-כלל משתני עיסוק, כגון משלח-יד וענף כלכלי, במיוחד לא במשקים שהשכר בהם צמוד לעיסוק, כמו המשק הישראלי. ההנחה היא שאם אכן קיימת אפליה בשוק העבודה, קרוב לוודאי שחלק מרכזי באפליה הוא בכניסה למשלח היד ו/או לעיסוק ספציפי (כפי שהדבר נעשה בישראל כלפי נשים וערבים). אכן, כאשר משלח-יד וענף כלכלי לא נכללו במודל השכר, הפער הבלתי-מוסבר בשכר שנתי בין מזרחים לאשכנזים, המוצג בשורה התחתונה בטבלה 5, גבוה יותר מאשר במודלים הכוללים משתנים אלה, ועומד על כ-31%-36% (למעט שנת 1992, בה גדל הפער הבלתי-מוסבר ל-50%). חשוב לציין שממצאים אלה יציבים למדי, ואינם רגישים לספציפיקציה של המודל או לשיטה של פריקת הפערים. מודלים שונים שנבדקו בשנות התשעים הצביעו על פערי שכר בלתי-מוסברים בסדר-גודל דומים.¹⁴

13. למעט סקר 1982, בו תיתכן טעות מדידה גבוהה יותר בשכר ובמתאם עם רמת שכר, וזאת בשל האינפלציה הגבוהה באותה שנה.

14. מודל דומה, ללא ענפים כלכליים ומשלח-יד, בו היה המשתנה התלוי לוגריתם של השכר לשעה, ולא שכר שנתי, מלמד שהפער הבלתי-מוסבר עלה מ-27% ב-1975 ל-44% ב-1992 (Cohen and Haberfeld, 1998). מודל זה שעשה שימוש בנתוני 1995 מלמד שהפער הבלתי-מוסבר בשנה זו עומד על 42% (ממצאים לא מוצגים). מודל שעשה שימוש בשיטת פריקה שונה לשנים 1987 ו-1993 הניב גם הוא ממצאים דומים (Haberfeld and Cohen, 1998).

סיכום

ממצאי המחקר באשר להשכלה ולהכנסה ממוצעת ברורים: פערי ההשכלה בין מזרחים לאשכנזים בני הדור השני בישראל גדולים עדיין, אך הם לא התרחבו במשך עשרים השנים האחרונות, ואפילו הצטמצמו במידת-מה. כך, למשל, שיעור בעלי התואר האקדמי בקרב המזרחים היה ב-1975 קצת פחות מרבע מהשיעור בקרב האשכנזים (6% לעומת 25%) וקצת יותר מרבע ב-1995 (10% לעומת 37%). אף-על-פי שהפערים בהשכלה לא התרחבו והפרשי הגיל נעלמו כמעט לגמרי, גדלו פערי ההכנסה בין הקבוצות בין 1975 ל-1982 באופן משמעותי: הכנסתם הממוצעת של המזרחים כאחוז מן ההכנסה הממוצעת של האשכנזים ירדה באותה תקופה מ-79% ל-70%. מאז ועד 1995 לא הצטמצמו פערי ההכנסה, ובקרב המבוגרים בני שלושים וחמש ומעלה אף התרחבו.

ההתרחבות של פערי ההכנסות, למרות סגירת פערי הגיל והצמצום (הקטן) בפערי ההשכלה בין מזרחים לאשכנזים, נובעת בחלקה מתהליך דמוגרפי בסיסי: התבגרות. בשנות התשעים הגיע הדור השני לגיל ממוצע מבוגר יחסית, שפערי השכלה מביאים בו לידי פערי שכר גבוהים יותר מאשר ב-1975, כאשר הגיל הממוצע של בני הדור השני היה נמוך יותר. הניתוחים הרב-משתניים מלמדים שהשכלה, בעיקר אקדמית, היתה ונשארה הגורם המרכזי לפערי השכר בין מזרחים ואשכנזים. בשנים 1975–1992 נבע כרבע מפער השכר ישירות מפערי ההשכלה בין מזרחים לאשכנזים. בשנת 1995 אף גדלה חשיבותה של ההשכלה, והיא היתה אחראית ישירות על כשליש מהפער בממוצע ההכנסות של שתי הקבוצות. להשכלה אקדמית יש גם השפעות בלתי-ישירות על שכר, בעיקר בכך שהיא מאפשרת תעסוקה במשלחי-יד ששכר גבוה בצידן. אכן, כשליש נוסף מפער ההכנסה בשנים השונות מקורו בהתפלגות מקצועית שונה של מזרחים ואשכנזים. לאשכנזים יש ייצוג גבוה במיוחד בקבוצת משלחי-היד האקדמיים והניהוליים, בהם חלה העלייה התלולה ביותר בשכר הממוצע בשנים האחרונות. השליש האחרון מפער השכר בין הקבוצות נותר "בלתי-מוסבר" על-ידי המשתנים שנכללו במודל. מכיוון שכך, אין אפשרות לשלול את האפשרות שגם אפליה ישירה בשוק העבודה כלפי מזרחים תורמת לפערי השכר בין הקבוצות.

לבסוף, תהליך שהשפעתו על התפתחות פערי השכר בין אשכנזים למזרחים הוא החשוב מכל הוא הגידול החד באי-השוויון הכלכלי בישראל למן 1975. הגידול באי-השוויון, שמקורו בתהליכים כלכליים, מוסדיים, ודמוגרפיים שלא נחקרו עדיין די צורכם, בא לידי ביטוי בקיטוב הולך וגדל בין משכילים למשכילים פחות, בין עובדים במשלחי-יד אקדמיים וניהוליים לבין אלה העובדים במשלחי-יד אחרים, בין תושבי הדרום לתושבי המרכז, וכמובן, בפער הולך וגדל בין העשירונים העליונים והתחתונים. אף-על-פי שהדלק המאיץ את אי-השוויון בחברה הישראלית אינו עדתי, הגידול בו משפיע באופן מידי על פערי ההכנסות בין מזרחים ואשכנזים. מבין השכירים, הנהנים המרכזיים מהגידול באי-השוויון הם אלה השייכים לעשירון העליון, ובעיקר שועי המאיון העליון, ובישראל של אמצע שנות התשעים מדובר בראש ובראשונה בגברים אקדמאיים שהם ילידי הארץ ממוצא אשכנזי. זאת ועוד, דומה שהגידול באי-השוויון גרם להתרחבות הפער הכלכלי בין קבוצה זו של שכירים לבין קבוצות שכירים משכילות אחרות: נשים, ערבים, עולים וכמובן גם מזרחים. כך למשל, ב-1975 היתה הכנסתם הממוצעת של אקדמאים

מזרחיים ילידי הארץ וזה להכנסת עמיתיהם האשכנזיים; אקדמאיות ילדות ישראל, מזרחיות ואשכנזיות כאחת, השתכרו באותה שנה רק 55% משכר הגברים האקדמאיים. כעבור שני עשורים, ב־1995, השתכרו אקדמאים מזרחיים רק 78% משכר עמיתיהם האשכנזיים, ושכר הנשים האקדמאיות ירד ל־48% (אשכנזיות) ול־44% (מזרחיות) משכר האקדמאים האשכנזיים. ממצאים אלה מלמדים שהפער בין הקבוצה הדומיננטית בחברה הישראלית – גברים אשכנזיים משכילים – לבין שלוש הקבוצות האחרות (גברים מזרחיים, נשים מזרחיות ונשים אשכנזיות) התרחב, בעוד הפערים בין שלוש הקבוצות האלה מצטמצמים. במילים אחרות, דומה שאלטת השכירים הישראלית – היאפים המקומיים – מורכבת ברובה מ"יאגים" (ילידים־אשכנזים־גברים־משכילים) המתרחקים בהדרגתיות מיתר הקבוצות בחברה הישראלית.

אין סיבה מיוחדת לצפות שבדידותם המזהירה של ה"יאגים" בצמרת של סולם ההכנסות תיפסק בעתיד הנראה לעין. הדבר יתרחש רק כאשר יחול צמצום משמעותי באי־השוויון הכלכלי, או לחלופין, כשמזרחים רבים יותר יחוו מוביליות כלכלית משמעותית ויגיעו לרמות השכר הגבוהות של האשכנזים. השפעתן של רפורמות במערכת החינוך על אי־שוויון, כמו גם על פערי שכר בין מזרחים ואשכנזים, צפויה רק בטווח הרחוק, אם בכלל. אומנם, בין 1989 ל־1996 צומצם הפער העדתי באחוזי הזכאות לתעודות־בגרות והתרחבה מערכת ההשכלה הגבוהה.¹⁵ אך שינויים אלה קטנים ומאחרים מכדי שיוכלו לעזור למזרחים בני הדור השני, שרובם נולדו בשלושת העשורים הראשונים למדינה. אלה שנולדו בעשור הראשון למדינה הם כיום (1998) בני 40–50, ופערי ההכנסה בינם לבין עמיתיהם האשכנזיים הם בשיאם. מזרחים בני שנתון זה חוו בעשרים השנים האחרונות את גידול הפער הכלכלי בינם לבין אשכנזים בני גילם. לא מן הנמנע שגם חוויה חומרית זו של ילידי דור המעברות תרמה לשינוי בדפוסי ההצבעה שלהם ושל הוריהם בשנות השבעים. אלה שנולדו בעשור השני למדינה הם כיום בני 30–40. ובשנים הקרובות ישלים מיעוט מבוטל מביניהם את השכלתו האקדמית. רוב בני השנתון הזה יחוו גידול בשכרם, שיגיע לשיאו בעוד כ־10–15 שנים. מכיוון ששיעור גבוה יותר מהאשכנזים בני שנתון זה הם בעלי השכלה אקדמית, יהיה הגידול בשכרם תלול יותר מאשר אצל המזרחים, וכתוצאה מכך יגדל פער השכר בין הקבוצות. אלה שנולדו בעשור השלישי למדינה הם כיום בני 20–30. אף־על־פי שחלקם נהנו מהרפורמות של שנות השמונים והתשעים בחינוך התיכוני, נתוני 1995, שהוצגו בעמודים הקודמים, מלמדים שגם בקרב שנתונים אלה יהיה שיעור האקדמאים האשכנזיים גבוה בהרבה משיעורם בקרב המזרחים. לפיכך, פערי השכר בקרב ילידי העשור השלישי למדינה, שהיו מזעריים ב־1995, צפויים לגדול באופן משמעותי במהלך חייהם. להשלמת התמונה העגומה, חשוב לחזור ולהדגיש כי למן 1975 החלו מתפתחים פערי שכר עדתיים בקרב אקדמאיים, והפערים גדלים בהדרגה. עלייה זו בפער השכר התוך־אקדמי התרחשה עוד לפני שבוגרי המכללות האזוריות – שרבים מבוגריהן מזרחים, והערך הכלכלי של התואר שהן מעניקות לא עמד עדיין במבחן (סבירסקי וסבירסקי, 1997) – הגיעו בהמוניהם לשוק העבודה. לפיכך קשה

15. ראו סבירסקי (1991) וסבירסקי ויחזקאל (1998) לשיעור הזכאים לתעודת־בגרות ביישובים שונים בין 1989 ל־1996.

להניח שרוב המזרחים בני שנתונים אלה - כולל האקדמאים שביניהם - יצליחו במה שאחיהם המבוגרים יותר נכשלו: לסגור את הפער הכלכלי בינם לבין האשכנזים.

מקורות

- אייזנשטדט, ש' נ' (1967). החברה הישראלית. ירושלים: מאגנס.
- אמיר, ש' (1987). "התפתחות הפרשי שכר בין גברים יהודים מארצות מוצא שונות בשנות השבעים". סקר בנק ישראל, 63, 43-64.
- בן רפאל, א' (1985). "עדתיות, תיאוריה ומיתוס". מגמות, 29, 190-204.
- הברפלד, י' (1990). "אפליית נשים בישראל בתחום השכר: מסגרת מושגית, שיטות מחקר, ממצאים ומגמות". אצל אריה גלוברון, אמירה גלין וא' רוזנשטיין (עורכים), משאבי אנוש ויחסי עבודה בישראל (ע' 313-326). תל אביב: רמות.
- יצחקי, ש' (1986). "על ריבוד ואי שוויון בין עדות בישראל". סקר בנק ישראל, 63, 31-42.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (1983). מוסף לירחון הסטטיסטי לישראל, לד(7).
- סקר הכנסות 1996 (1997). ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
- מאיר, נ' (1994). "פערים בין עדתיים בהכנסות ובצריכה". רבעון לכלכלה, 41, 55-75.
- נהון, י' (1987). דפוסי התרחבות ההשכלה ומבנה הזדמנויות התעסוקה: הממד העדתי. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- סבירסקי, ש' (1981). לא נחשלים אלא מנוחשלים. חיפה: מחברות למחקר וביקורת.
- סבירסקי, ש' (1990). החינוך בישראל: מחוז המסלולים הנפרדים. תל אביב: ברירות.
- סבירסקי, ש' (1990). "החינוך בישראל: קווי הפרדה ואי שוויון במערכת החינוך בישראל". מידע על שוויון, 1. תל אביב: מרכז אדוה.
- סבירסקי, ש' וסבירסקי, ב' (1997). "השכלה גבוהה בישראל". מידע על שוויון, 8. תל-אביב: מרכז אדוה.
- סבירסקי, ש' ויחזקאל, י' (1998). זכאות לתעודת בגרות לפי ישוב 1996-1994. תל-אביב: מרכז אדוה.
- סמיונוב, מ' ולרנטל, ת' (1993). "הקשר בין ארץ המוצא לבין השגת מיצב חברתי-כלכלי באוכלוסייה היהודית בישראל". מגמות, 34, 582-599.
- פרס, י' (1977). יחסי עדות בישראל. תל-אביב: ספריית הפועלים.
- Ayalon, H. (1994). "Community Characteristics and Educational Opportunities in Israel". *Research in Social Stratification and Mobility*, 14, 99-118.
- Ben Porat, A. (1989). *Divided We Stand: Class Structure in Israel from 1948 to the 1980s*. Westport, CT: Greenwood Press.
- Ben Rafael, E. (1982). *The Emergence of Ethnicity: Cultural Groups and Social Conflict in Israel*. Westport, Conn.: Greenwood.
- Boyd, M., Featherman, D.L. and Matras, J. (1980). "Status Attainment of Immigrant and Immigrant Origin Categories in the US, Canada, and Israel". *Comparative Social Research*, 3, 199-228.

- Cain, G. (1986). "The Economic Analysis of Labor Market Discrimination: a Survey". In O. Ashenfelter and R. Layard (eds.), *Handbook of Labor Economics* (pp. 685–697). Amsterdam: Elsevier Science Publishers.
- Carliner, G. (1980). "Wages, Earnings and Hours of First, Second, and Third Generation American Males". *Economic Inquiry*, 18, 87–102.
- Chiswick, B. (1978). "The Effects of Americanization on the Earnings of Foreign-Born Men". *Journal of Political Economy*, 86, 897–921.
- Cohen, Y. and Haberfeld, Y. (1998). "Second Generation Jewish Immigrants in Israel: Have the Ethnic Gaps in Schooling and Earnings Declined?" *Ethnic and Racial Studies*, 21, 507–528.
- Eisenstadt, S.N. (1985). *The Transformation of Israeli Society*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Freeman, R. and Katz, L. (eds.) (1995). *Differences and Changes in Wage Structures*. Chicago: University of Chicago Press.
- Galor, O. and Tsiddon, D. (1997). "Technological Progress, Mobility and Economic Growth". *American Economic Review*, 87, 363–382.
- Gottschalk, P. and Smeeding, T. (1997). "Cross National Comparisons of Earnings and Income Inequality". *Journal of Economic Literature*, 35, 633–687.
- Haberfeld, Y. (1993). "Immigration and Ethnic Origin: the Effect of Demographic Attributes on Earnings of Israeli Men and Women". *International Migration Review*, 27, 286–305.
- Haberfeld, Y. and Cohen, Y. (1998). "Earnings of Native-born Jewish and Arab Men in Israel, 1987–1993". *Research in Social Stratification and Mobility* (in press).
- Shavit, Y. (1984). "Tracking and Ethnicity in Israeli Secondary Education". *American Sociological Review*, 49, 210–220.
- Shavit, Y. (1990). "Segregation, Tracking, and the Educational Attainment of Minorities: Arabs and Oriental Jews in Israel". *American Sociological Review*, 55, 115–126.
- Simon, J. (1989). *The Economic Consequences of Immigration*. Cambridge, MA: Basil Blackwell.
- Schmeltz, U., DellaPergola, S. and Avner, U. (1991). *Ethnic Differentials among Israeli Jews Revisited*. Jerusalem: Institute of Contemporary Judaism, Hebrew University.
- Smootha, S. (1978). *Israel, Pluralism, and Conflict*. Berkeley: U.C. Press.
- Smootha, S. and Kraus, V. (1985). "Ethnicity as a factor in status attainment in Israel". *Research in Social Stratification and Mobility*, 4, 151–175.
- Sussman, Z. and Zakai, D. (1996). "The Decentralization of Collective Bargaining and Changes in the Compensation Structure in Israel's Public

Sector." Discussion Paper No. 96.04. Jerusalem: Research Department,
Bank of Israel.